

EVLIYA ÇELEBİ VE MALATYA: GEÇMİŞE YOLCULUK

EVLIYA CELEBI AND MALATYA: TRAVEL TO THE PAST

Yrd. Doç. Dr. Bilge Kağan ŞAKACI¹

ÖZET

Evliya Çelebi, 17. Yüzyılda yaşamıştır. Türkçe haricinde Arapça, Farsça, Yunanca, Latince dillerini bilen, gezgin, tarihçi, halkbilimci, müzisyen, ressam, haritacı, dilbilimci, zanaatkâr, mimar, savaşı ve gurmedir. Gezgindi, Orta Avrupa, Balkanlar, Kırım, Kafkasya, Anadolu, Mısır ve Arabistan arasında 51 yıl boyunca gezmiştir. Evliya Çelebi'nin ilk amacı, Osmanlı Devleti'nin ve komşularının eksiksiz bir tasvirini sunmaktır. Evliya Çelebi, Malatya'ya da gelmiş ve şehrin tarihini, sosyal ve kültürel hayatını gözlemiştir (Kale, ibadethaneler, okullar, ticarethaneler, yiyecek ve kıyafet kültürü, halkının özellikleri.vd). Malatya şehrinde toplam otuz iki mahalle vardır.Örneğin meşhur mahallesi Eskicuma'dır ve diğer meşhur mahalleleri Cami-i Kebir Mahallesi, Emir Ömer Mahallesi, Saray Mahallesi, Kızlar Mahallesi, Hankâh Mahallesi, Toptaş Mahallesi, Karahan Mahallesi, Çermik Mahallesi, Alacakapı Mahallesi, Bostancılar Mahallesi, Küçük Mahallesi, Ağazar Mahallesi ve Kürtler Mahallesi'dir. 7 mahalle de ise Ermeniler vardır.

Anahtar Kelimeler: *Evliya Çelebi, Malatya, Şehir, Tarih, Gezi*

ABSTRACT

Evliya Celebi lived in the seventeenth century. He knew Turkish, Arabic, Persian, Latin and Greek languages. He was a historian, folklorist, musician, artist, cartographer, linguist, craftsmen, architects, warrior and gourmet. He was a traveller. He traveled to Central Europe, the Balkans, the Crimea, the Caucasus, Anatolia, Egypt, and Arabia for 51 years. His first goal was to make a complete discription of the Ottoman State and its neighbors. Evliya Çelebi also visited Malatya. Observed, and described the historical, cultural and social life of the city (Such as the castle, places of worship, schools, tradinghouses, food and clothing culture, characteristic of people). There were thirtytwo districts. For example the most famous district was Eskicuma. Other famous districts were: Cami-i Kebir, Emir Omer, Saray, Kızlar, Hankah, Toptas, Karahan, Cermik, Alacakapı, Bostancılar, Kucuk, Agazarand Kurtler. Armenian people lived in seven district.

¹ Osmangazi Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Key Words: *Evliya Çelebi, Malatya, City, History, Travel*

GİRİŞ

Evliya Çelebi, 17. yüzyılda yaşamıştır. 1611 yılında doğmuştur. Saray dışında ve Enderun'da sıkı bir eğitimden geçirilmiş; tarihçi, dilbilimci, halkbilimci, mimar, zanaatkâr, müzisyen, ressam, haritacı, savaşçı ve gurmedir. Türkçe haricinde Arapça, Farsça, Rumca, Latince ve Yunanca dillerini de bilmektedir (Şavk, 2011: 8-50). Orta Avrupa ve Balkanlar'dan Kırım ve Kafkasya'ya, Anadolu'dan Mısır ve Arabistan'a kadar uzanan toprakları ara vermeksizin 51 yıl gezmiş bir gezgindir (Kahraman, 2012). Bunları *Seyahatname* adlı eserinde toparlamıştır. Osmanlı Devleti'nin sınırları ile bağlı kalmamış, aynı zamanda Viyana'ya giden elçilik heyetinde bulunduğundan dolayı Osmanlı dışı ülkeyi de betimlemiştir. Evliya Çelebi, günümüzde tarihçi âleminin ve Avrupa dünyasının merakla takip ettiği bir kaynaktır (Ortaylı, 2006: 88). 1834 yılındaki İstanbul ve Anadolu'yu içeren Joseph van Hammer – Purgstall çevirisinden beri Erich Prokosch 10 cildin tamamının çevirisini yapmıştır (Ortaylı, 2011: 47-48).

Evliya için şehir; seyahatleri ve dünya anlayışı için temel sınıftır. Onun şehir betimlemeleri, seyahatnamenin en karakteristik edebi türüdür. Genellikle aynı sıra izlenerek şehrin “tarihi, idari örgütlenmesi, çeşitli dillerdeki adları, bunların kökenleri ve coğrafi konumuyla” başlar. “Evlerin, camilerin, medreselerin, okulların, hanların, hamamların ve çeşmelerin” tanıtılması da dahil tahkimata önem verilerek şehrin topoğrafyasıyla devam eder. Bu kısım “sempleri, dinî ilişkileri, iklimi, halkın görüşünü, kılık kıyafeti, davranış ve gelenekleri, önemli isimleri ve konuşma alışkanlıklarını, ulema, şair, hekim ve diğer ileri gelenleri, pazarları, dükkânları, çeşitli ürün ve yemekleri, parkları, bahçeleri ve mesire yerlerini de içerir. Mezarlar ve türbeler ile ölmüş ünlüler ile ilgili biyografiler ya da menkıbelerle sona erer.” (Dankoff, 2010: 40-69). Her şehri incelerken benzer bir sistematığı kullanması, edinemediği bilgileri sonradan tamamlamak üzere boş bırakması hem ilgili yeri analiz ederken hem de farklı şehirleri karşılaştırırken yardımcı olmaktadır. Bu çalışmanın amacı da Evliya Çelebi'nin Malatya şehrinin tarihi, sosyal ve kültürel hayatı ile ilgili verdiği bilgiler çerçevesinde şehri betimlemeye çalışmaktır. Hem günümüzde hem de tarihte Malatya medeniyetleri buluşturan önemli kavşak noktalarından biridir. Bu niteliği şehri tarihin her döneminde önemli kılmış ve dikkatleri üzerine çekmiştir (www.malatya.gov.tr)

1. HER YÖNÜYLE 17. YÜZYIL MALATYA ŞEHİRİ

Acem dilinde Aspuzan, (İlk yapıcısı Yunus Peygamber öğretmesinden Rukbe adındaki kayserdir. Daha sonra kızı Aspuzan adındaki melike imar ettiği için Acem ülkesinde Aspuzan derler.) Türkmenler Malatya, Kürtler Maratıya, Arapça’daMaltıyye, Yunan dilinde Rukbe derlerdi. Rum tarihçileri arasında ise bu şehre Dâr-ı Rukbe (Rukbe Yurdu) denirdi. Ancak Rum ülkesi açık ve düzgün konuşanları Malatıyye, şehrin ileri gelenleri ise, şehrimizin ismi Mâl-ı âtiye’dır demektedirler.Efrâsiyâb² mezarı bu Aspuzan dağlarında bulunmaktadır. Efrasiyab’a “mal âtiye”, yani “mal geliyor” dediler. Efrasiyab bu şehre “Mal âtiye” yani mal geliyor der idi. Ondan meşhur galat daha uygun olduğundan defter-i padişahîde Malatıyye derler (Çelebi, 2013a: 5). Öte yandan Seyahatnamenin sadeleştirilmiş nüshasında (1965 tarihli) ve seyahatnameye dayanılarak yapılan diğer çalışmalarda Çelebi’nin Malatya adı hakkında vermiş olduğu kavramlar farklı biçimlerde okunmuştur (Metin, 2010: 6). Her ne kadar farklı okumalar olsa da yerleşim yeri olarak Malatya uzun bir geçmişe sahip olduğu için de isminde dikkat çeken değişiklik olmamıştır (Kılıç: 1).Malatya Rum diyarında bulunan eski bir şehirdir. Rukbe adındaki kayser, bu Malatya yerinin suyu ve havasını beğenip güvenli bir yurt olması için bir kale yapar, böylece büyük bir şehir olur. Daha sonra hükümdarlardan hükümdarlara geçip Hz. Muhammed zamanında Bağdad, Medayin, Kûfe, Rakka, Rum ve Malatya Âdil Nuşirevan hakimiyetinde iken o kadar bayındır olmuştur ki “Rukbe Yurdu” diye seçkin büyük bir şehir haline gelmiştir. Hicretten 200 yıl sonra (815 M – 816 M.) Seyyid Battal Gazi’nin babası Hazret-i Hüseyin Gazi tarafından fethedildi. Emir Ömer bu kalenin mülküyle birlikte idaresini Hüseyin Gazi’ye bağışladı. “Rukbe yurdu” iken “Halife Yurdu” oldu. Daha sonra Seyyid Battal Cafer Gazi bu şehirde doğdu ve burası “Gaziler yurdu” oldu. Sonra 853 yılında iseElina Tekfuru Malatya’yı istila etti. Aynı tarihte Abbasi halifelerinden Yahya b. Ali, Hüseyin Gazi ve Battal Cafer Gazi ile birlikte 50.000 askerle yine Malatya’yı büyük bir savaşla fethedip kalesini temellerinden yıktılar. Bu savaş ve uğraştan sonra 858 yılında Harun Reşit bağımsız Bağdat halifesi oldu. Zamanında Malatya’yı fethedemediğinden burada arzusu kalmıştı. Seyyid Battal Gazi hatırı için birçok Irak hazineleri masrafta bulunup Malatya’ya sağlam bir sur inşa etti (Çelebi, 2013a: 4). Evliya Çelebi görüldüğü gibi Halife Harun Reşid’in kalenin surlarını çok para harcayarak yeniden yaptırdığını yazmaktadır. Zibatra Kalesi’nin (Doğanşehir) de Harun Reşid tarafından yaptırılmış oluşu Çelebi’nin yazdıklarını doğrular niteliktedir. (<http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/malatya/gezilecekyer/eski-malatya-sehir-surlari>)

²Efrâsiyâb: “İran millî destanında İran düşmanı olarak gösterilen Turan hükümdarı.” (Yazıcı, 1994: 478).

Zamanın geçmesiyle bu Malatya için birçok savaşlar ve çarpışmalar olmuştur. Selçuklular 476 [1083-1084] tarihinde Danişmendli emirleri ile gönül ve amaç birliği edip Malatya ile birlikte Niksar, Sivas, Kayseri, Konya ve Antakya şehirlerini istila etmişlerdir. Selçuklulardan Sultan Alâeddin Konya'da bağımsız padişah olmuştur (Çelebi, 2013a: 112). Sultan Alâeddin 1083 yılında büyük savaşla Malatya'yı Ermenilerden alırken bütün düşmanı öldürüp kalesini yerle bir etti. Daha sonra Danişmendli beylerinden Emir Muhammed 1187 yılında büyük bir kale yaptırmıştır (hala imar olan Malatya Kalesi odur.). Yine birçok devletin egemenliğine geçip 1398 tarihinde Malatya Kalesi'ni Yıldırım Han fethetmiştir. Daha sonra Timur gelerek Amasya'dan fetihsiz dönüp bu Malatya'yı işgal edip burada kışladı. Sonrasında kale tekrar Osmanlıların eline geçmiştir (Çelebi, 2013a: 4-5). Evliya Çelebi Malatya'nın 1525 tarihinde Sultan Süleyman Han tarafından defterlere kaydedildiğini söylemektedir (Karagülle, 2007: 71).

Evliya Çelebi, İmparatorluğun ilk dönemlerinde, “garnizon kurmak ve fethedilen yerleri elde tutmak için” kaynakların yeterli olmadığı zamanlarda, fethedilen yerlerin savunma tesislerini yıkmanın gelenek olduğunu ve bundan dolayı da İstanbul çevresindeki çoğu şehrin, savunma tesislerinin, surlarının harap durumda olduğunu kabul eder. Tatarlar gibi Osmanlıların da surlu şehirleri sevmedikleri ve bundan dolayı da surları tahrip ederek ilerledikleri varsayılır. Bunun dışında ülke içindeki (iç el), yani Osmanlı sınırları içindeki kalelerin büyük kısmı ihmalden dolayı harap olmuştur. Evliya garnizon birliklerinin ve savunma tesislerinin yetersiz niteliğini açıklamak veyahut mazur göstermek dışında, “iç el” (sınır bölgesinin karşısı) kavramından çok az bahseder. Seyahatname'de “iç el” kavramı ile bulunan açıklamada örneğin Anadolu'da Malatya dışında Bursa, Amasya, Uşak, Rumeli'de Edirne, Srebrenitza, Gümölcine...vd. de sayılmaktadır (Dankoff, 2010: 119-121). Şehrin dört tarafında üç günlük yol yakınında olan yerleri ise Çelebi şu şekilde bildirir (Çelebi, 2013a: 13):

Evvelâ batı tarafında Ulaş ve Kangal yoluyla Sivas şehri üç günlük yoldur. Doğusuyla kıblesi arasında Albostan (Elbistan) ve kuzeyinde Divriği Kalesi vardır. Divriği'den Gilan Köprüsü'nü geçip (...) Alacahan'dan gelen akarsuları geçip ondan Sarıçiçek'de köprüyü geçip ondan Eğin Kalesi, Fırat Nehri kenarındadır, bu da Malatya'ya tam 3 konaktır. Ama Malatya'nın güneyinde Hısn-ı Mansur kalesi 3 konaktır. Bunların ikisinin arasında ancak Kömürlü Dağı vardır.

Kiblesinde Dicle bölgesi vardır...

Kuzey tarafıyla doğusu arasında Fırat Nehri aşırı Harput Kalesi de üç gündür, ama hakir iki günde rahatlıkla vardım. Bu menziller yürümeye bağlıdır.

Batı tarafında Darende Kalesi, ama Rum Kalesi güneyinde dört menzildir. Birecik Kalesi de güneyindedir. Bu adı geçen sekiz parça kalelerin tamamı üç günlük yoldadır.

Ama Aksaray şehri uzaktır, beş günde varılır. Halep şehri de Malatya'nın güneyinde beş menzildir. Maraş Kalesi ve Diyarbakır doğu tarafına eğimli beş menzildir. Rûhâ yani Urfa, Ayntab ve Kayseri kaleleri de Malatya'nın güneyinde beşer günlük yollardadır. Malatya, bu sekiz adet büyük şehirlerin ortasına kurulmuş mamur ve şen bir beldedir.

MalatyaMaraş Eyaleti'nde o dönem hala sancakbeyi merkezidir (Çelebi, 2013a: 5). Maraş Eyaleti 2. 269 kılıçtır ve 29 zeamettir gerisi tımarlardır. Beyleri, zeamet ve tımar sahipleri kanun üzere cebelileri ile toplam 5.500 kadar asker olur. Bu askerlerin senelik gelirleri 9.423.017 akçedir. Malatya dışında Maraş sancağı 3 zeamet, 1120 tımar; Kars 3 zeamet, 656 tımar; Antep 2 zeamet, 656 tımar bayındır sancaktır (Çelebi, 2013b: 99).Malatya beyinin hâss-ı hümayûnu³ 500.000 (yük) akçedir ve 500 askerle hükümet

³Hâss-ı hümayûn: "Arapça bir kelime olan **hâs**Osmanlı idari terminolojisine **has** veya **hassa** (çoğulu **havas**) şeklinde girmiştir." (Orhonlu ve Göyünç, 1997: 268):

edip her sene kendisine 80 kese ortaya çıkarıp sancağının altında 7 zeameti ve 276 tımarı vardır. Bütün zeamet sahipleri cebelileri ile 800 asker olup, paşası sancağı altında savaşa giderler. Ama seçkin askerdir. Alaybeyisi, çeribaşısı ve yüzbaşısı vardır. Malatya'nın beşinci hâkimi, şeriat tarafından 300 akçe payesini taşıyan eski kadılıktır. Bütün nahiyeleri Türkmen ve Kürt köyleridir. Sayısı konusunda Çelebi bir bilgi verememektedir. Bu köylerden her sene adalet üzere kadiya 20 Rum kesesi olur. Altıncı şer'i hâkimi şeyhülislâmıdır (müftü), yedinci hâkimi nakibüleşraf, sekizinci hâkimi şehir naibi, dokuzuncu zabiti şehir muhtesibi, onuncusu şehir voyvodası, onbirincisi haraç ağası, onikincisi Malatya muhassıldır. Sonraki kıdemli memurlar olarak sırasıyla emin ağası, şahbender, sipahiler kethudayeri, Yeniçeri serdarı, kale dizdarı, avâız ağasını sıralar. Bu hakimler yönetimde bulunarak huzuru sağlayıp padişah malını toplayarak adaletle hükmederler. Bu şehrin dört tarafını yüksek dağlar ve sıradağlar kuşatmış olup kible⁴ tarafı Aspuzan Dağları'dır. Yüzlerce tatlı su akar. Bu adı geçen dağların arasında biraz dereli ve tepeli geniş ova içinde Deyr-i Mesih Nehri ve Pül Nehri kenarında beşgen şekilli çok büyük ve sağlam kesme taş ile yapılmış dayanıklı bir kale⁵ bulunmaktadır. Adı geçen nehir kale duvarının

Haslar padişah hasları (hâss-ı şâhîhavâss-ı hümâyun), vezirlerle diğer yüksek devlet memurlarına verilenler (havâss-ı vüzera, havâss-ı mîr-i mîrân vb.), hanedana mensup hanımlara "paşmaklık" adıyla tahsis edilenler ve tekaüt hasları olmak üzere dört gruba ayrılır. Bunların dışında nâdir olarak "arpalık hasları" tabirine de rastlanır. Padişah hasları şehirlerde alınan bir kısım resimlerden, mukâtaa gelirlerinden, birçok köyün, mezraanın hâsıllarından, bâc-ı ubûr, âdet-i ağnâm, gümrük, cizye ve cemaat gelirlerinden oluşmaktadır. Fatih Kanunnamesi'nde yeralan, "Bana yarar has defterdarlarım her kimde bulsalar, gerek vüzerâmda ve gerek gayride, ellerinden alıp yerine benim haslarımdan bî- hâsil olanları vereler" kaidesinin XVI. yüzyılda da uygulandığını tahrir defterlerindeki kayıtlar göstermektedir. Meselâ 1518'de Mardin'de beylerbeyi haslarına dahil debbâğhâne, boyâhane gibi küçük tesislerin gelirleri birkaç yıl sonra padişah haslarına ilhak edilmiştir. Aynı durum başka sancaklarda veya beylerbeyliklerde de görülür.

⁴ Kible: 1. Bazı ibadetler yerine getirilirken dönülen Kâbe'nin bulunduğu yön.

2. Güney 180°lik yön(www.tdk.gov.tr)

⁵Malatya Kalesi(<http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/malatya/gezilecekyer/eski-malatya-sehir-surlari>):

kuzey yönünde akıp beş saat aşağıda Fırat Nehri'ne karışır. Şehrin güneyinde Aspuzan Dağları'ndan kaynayıp çıkan küçük bir nehirdir. Kale içinden, bu nehre kayalar arasından inilen su yolu vardır. Kuşatma sırasında kaleye sığınanlar ondan susuzluklarını giderirler. Ancak kalesi alçak bir tepe üzerine yapılmıştır (Çelebi, 2013a: 5-6).Osmanlı dönemine kadar kalan surların yapımı ve fiziki görünüşü hakkında Çelebi önemli bilgiler vermektedir (Metin, 2012: 134).İlk yapıcısı 1187 tarihinde Dânişmend Melik Muhammed'dir ki bunlara “Danişmendoğulları” derler. Kendilerine bir güvenli yurt ve sığınak yeri olması için 1187 tarihinde Dânişmendoğlu Muhammed bu Malatya Kalesi'ni yeniden yapmıştır. Hala eski bir kaledir. Kesme taşları oldukça iridir. Günümüzde sağlam şekilde bulunmayan duvarının boyu 26 arşın[yaklaşık 17,68 metre --] 18 metre] dir(Çelebi, 2013a: 6; Metin, 2010: 136).Diğer kaynaklara göre de “birincisi diğerinden daha alçak olmak üzere 15 metre aralıkla inşâ edilen ikinci bir sur, şehri kuşatmaktaydı. Bu dış suru da içi su dolu geniş bir hendek çevirmekteydi.” (Metin, 2010: 136). Buranın yeni demir kapıları vardır. Alaca Kapı, Süpürge Kapısı, Meşak Kapısı ve Pazar Kapıları ana kapılarıdır. Kuzeyi deredir. Çevresinde hendeği bulunmaktadır. Çepecevre büyüklüğü tam 5. 100 adımdır (4 km civarı) (sporcu adımı ile). O kadar geniş değildir. Kale içinde camii ve mescitleri, cebehanesi, tahıl ambarları, 300 kadar ev, dizdari ve iç il olması dolayısıyla 70 adet neferi vardır. Başka yapı ve bedesten yoktur. Bütün çarşı dışarıdadır (Çelebi, 2013a: 6). Görüldüğü gibi, Çelebi, pazar yerinin de surların dışında olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla Osmanlılara Selçuklulardan geçençarşı yerinin varlığının uzun süre sürdüğü anlaşılmaktadır (Metin, 2010: 166).

Battalgazi ilçesinin merkezinde bulunmaktadır. Miladi 1. yüzyılın sonlarına doğru Roma İmparatoru Titus (79-81) zamanında Lejyon Karargâhının (XII. Lejyon) inşası ile başlayan sur inşaatı Traianus, tarafından genişletilerek devam ettirilmiştir. I. Constantius (363) saltanatı döneminde surun yapımını hızlandırmış, Justinianos (Jüstinyen) zamanında (527-565) ise en son seklinalmıştır.

Bir zamanlar Melitene şehrini dış saldırılara karşı koruyan surlardan günümüze yer yer temel izleri ile bir kaç burcu kalmıştır. Beşgen bir plan üzerine kurulmuş olan surlardan ayakta kalan parçalardaki yapı tekniğinden; duvarların iç ve dış yüzünün düzgün iri boyutlu taşlarla kaplandığı, düz taşların arasının moloz taşlarla doldurularak harç ile kaynaştırıldığı anlaşılmaktadır. Sonradan yapılan tamirlerde zarar gören kısımlar kesme taşlarla takviye edilmiştir. Kayıtlara göre surun 95 burcu ve 11 kapısı olduğu anlaşılmaktadır.

Tamamı 5.265 adet altlı üstlü kârgir yapı eşrafın, ileri gelenlerin ve diğer halkın evleri vardır. Bunların tamamı bağlı, bahçeli ve baştan başa toprak ile örtülü eski evlerdir ki büyük varoşu süslemiştir (Çelebi, 2013a: 6). Seyyahın kaydına göre kale duvarı dış mahallelerin (varoşun) etrafında bulunmamaktadır. Öte yünden köşe başlarında kapılar olup, mevcut kapılar geceleri kapatılmaktadır (Metin, 2010: 134). Tamamı 32 mahalledir. Öncelikle meşhur mahallesi Eskicuma'dır ve diğer meşhur mahalleleri Cami-i Kebir Mahallesi, Emir Ömer Mahallesi, Saray Mahallesi, Kızlar Mahallesi, Hankâh Mahallesi, Toptaş Mahallesi, Karahan Mahallesi, Çermik Mahallesi, Alacakapı Mahallesi, Bostancılar Mahallesi, Küçük Mahallesi, Ağazar Mahallesi ve Kürtler Mahallesi'dir. 7 mahalle de ise Ermeniler vardır. Yahudiler yoktur (Çelebi, 2013a: 6). Dolayısıyla Çelebi 17. yüzyılda Malatya'da halkın Türkler, Kürtler ve Ermenilerden oluştuğunu, Yahudilerin ise bulunmadığını vurgulamaktadır. 1067 (1657) tarihli bir şer'iyye sicil defterinde yer alan bilgilere göre Malatya'da otuz beş mahalle (1'i karışık, 2'si gayri müslim, 32 müslüman mahallesi) vardır. Bu bilgi yaklaşık olarak Çelebi'nin verdiği mahalle sayısını doğrulamaktadır (Gögebakan, 2003: 472). Hepsi on bir adet eşraf evleri vardır. Bunlardan donanımlı olanları Paşa Sarayı ve Emir Sarayıdır. Görülmeye değer yapısı ilk başta ibret verici kalesidir sonra da Paşa hanıdır (Çelebi, 2013a: 7-8).

On ikisi cami olmak üzere toplam otuz iki mihrap bulunmaktadır. Camiler arasında ilk Ulucami'yi sayar. Yirmi adet mahalle mescidi vardır. Hepsinden eski olan kale içinde Emir Ömer Mescididir. Diğerlerinden bazıları ise Karahan, Saray, Kızlar, Hankâh, Toptaş, Çermik, Alacakapı, Bostancı, Bektaş Ağa, Küçük Mahalle ve Kürtler Mescididir. Halvetî, Celvetî, Gülşenî, Rûşenî, Nakşibendî, Kâdirî, Râ'î, Rufâ'î ve Bektaşî tekkeleri bulunmaktadır. Aspuzu Bağî içinde Hazret-i Seyyid Battal Gazi Tekkesi Bektaşî tekkesi olmuştur. Halkının hepsi mümin, tek Tanrıya inanan, temiz inançlı Şafî ve Hanefî mezhebindedirler. Nakşibendî tarikatına mensup adamları vardır. Toplamdayedi adet ayin yapılacak kilise bulunmaktadır. Bunlardan Aspuzu yakınındaki Deyr-i Mesih yüksek bir dağın eteğinde kurulmuştur (Çelebi, 2013a: 6- 13).

Tefsir okutulan medreseleri, Kuran'ın öğretildiği dârülkurrâlar, peygamber sözlerinin öğretildiği dârülhadisler vardır. Ayrıca başta Sücâh İmam Mektebi ve İvaz İmam Mektebi olmak üzere çocukların eğitildiği mektepler de bulunmaktadır (Çelebi, 2013a: 7).

Kervansarayları içinde ise donanımlı ve mükemmel kale gibi olanı Mustafa Paşa Hanı'dır. Bayındır bakımlı sultan çarşıları vardır. Ancak Şam ve Halep gibi kârgir kurşunlu dükkanlar değildir. Yine de bütün değerli şeylerin hepsi bolca bulunur. Ayrıca kara ve deniz tüccarları hanları da vardır.

Toplam altı adet bekar⁶ odaları (garip bekar hanları) bulunmaktadır. Her birinde biner adam vardır. Genellikle pabuççu bekarları ve Trabzon'un bez dokuyucu Lazları kalırlar. Her gece akşamdan sonra davul çalınıp kapıları kapatılır. Bu hanlara egemen kapıcıdır. Önceleri Eski Cami'in imareti bayındır imiş. O tarihte kapalıdır (Çelebi, 2013a: 7-9).

Her çeşmenin tatlı sularının kaynakları tamamen Kömür Dağları'ndan ve Deyr-i Mesih gözünden gelir. Büyük şehirlerin selsebilleri⁷ gibi donanımlı yedi adet saf su sebilhanesi vardır. Bunlardan biri Silahdar Mustafa Paşa sebilidir. Diğer sebilhaneleri o kadar donanımlı değildir. 2.000 kadar da su kuyuları mevcuttur. Bağ ve bostanlarını suladıklarından başka herkes evlerinde ihtiyaç duyduklarında kuyu suyu kullanırlar. Gerçi su kuyularına ihtiyaçları yoktur ama her hanede birer kuyu bulunur. Yedi adet havası hoş ve yapısı güzel hamam vardır. Bunlardan Alaca Hamam, Silahdar Mustafa Paşa Hamamı oldukça iç açıcıdır. Diğerleri ise, Yeni Hamam, Bey Hamamı, Kumacık Hamamı ve Ali Mısırî Hamamı, Cum Hamamı ve varoшта Behram Paşa hamamıdır. Bunlardan başka 300 adet ev hamamları bulunmaktadır (Çelebi, 2013a: 7 - 8). Çelebi yanlışlıkla mı yedi yazıp sekiz hamam örnek verdi?; veyahut ikisi (Kumacık Hamamı ve Ali Mısırî Hamamı) tek bir hamam mı? Ya da yedi adet "havası hoş ve yapısı güzel hamam" örneği verip bir tane de diğerlerinden mi örnek verdi? metinden anlayamamaktadır.

Öncelikle Malatya şehrinin bütün nahiyelerinden ve dört tarafından büyük-küçük on yedi adet nehir vardır. Bunlardan âbıhayat⁸Simyat Nehri'dir. Bu nehre abıhayat demesinin sebebi "asıl su kaynağı" olarak görmesi olabilir. Simyat Kalesi dağlarından çıkıp oradan Hasan Ziyad'a oradan Harin'e ve oradan da Malatya şehri dışında Tohmanehrine karşıdır. Diğer nehirlerden bazıları ise Pınarbaşı suyu, Deyr-i Mesih Nehri, Til Nehri, Tohma Nehri'dir. Anadolu'nun doğusunda herkesçe bilinen ünlü büyük köprülerden biri Tohma Nehri üzerinde Kırkgöz Köprüsü'dür. Bu köprü Batman Köprüsü ve Hasankeyf Köprüsü gibi yüksek değildir. Ancak hayret verici sanatlı ibretlik köprüdür. Yapıcısı Sultan Hasan'dır. Ancak yukarıda yazılan altı adet nehirden en lezzetlisi Mesih Nehridir ki "Temmuz ayında

⁶Garip: "1. Yabancı, gurbette yaşayan" (www. tdk. gov.tr)

⁷Selsebil: "İslâm mimarlığında ve bahçe geleneğinde su sırtısı ve serinlik yayan estetik görünümlü su öğelerine verilen ad." (Tanman, 2009: 448-451).

⁸ "Âb-ı hayât", kavramının Türkçe karşılığı bengisudur. "Kaynağı karanlıklar demek olan zulmât, zulümât, zulmet denilen ve menbâ meçhul diyarda bulunan sudur ki içen ölmez, dünya durdukça yaşarmış." Bir diğer anlamı da "dirilik suyu" dur (Onay, 2000: 55).

Mesih Nehri'nden bir kere içen mesih⁹ hayatı bulur.” diyerek suyun niteliğini betimlemiştir (Çelebi, 2013a: 9-10).

Yedi tür taneli buğdayı olur, benzeri Havran'davardır. Arpası ve pamuğu güzel ve ovalarında yoncalıkları boldur. Baklası, nohudu ve mercimeği oldukça meşhurdur. Kış yurdu olduğu için ovalarında pirinci olmaz. Dağlarında gezengevi adında “kudret helvası” olur. Ayrıca yine dağlarında mazı meşe ağacı ve meyvesi, ovalarında pazı, ispanak, lahanası ve diğer sebzeleri boldur. Yedi tür kayısı ve zerdalisi, seksen çeşit sulu armudu sicillerde yazılı olup yedi tür ayvası, yirmi çeşit elması, dürbili üzümü ve kirazı meşhurdur. Bu Malatya Şehri'nin bir çeşit beyaz balı olur ki yeryüzünde benzeri Aydos balıdır. Kırmızı su kapları ile İstanbul ayânına yüzbinlerce kavanoz süzme bal hediye götürürler, bunun şerbetinin ve ayva perverde¹⁰ şerbetinin benzeri yoktur. Toplamda 7.800 bağ bulunmaktadır ve 600 şebekeli bostandır. Tamamı sicillerde ve Mir-âb (su ağası) defterinde yazılıdır (Çelebi, 2013a: 9-10).

Atalarından duydukları denenmiş ilaçlar ile dertlere çare bulur ustaları vardır. Alman ve Karaman diyarında öyle beden ilmi ustaları yoktur. Usta cerrahlarının tamamı yedi dükkândır. Örneğin Cerrah Usta Beşâret. Malatya'nın beyaz pamuk ipliği ve beyaz pamuk bezi oldukça meşhurdur. Genellikle halkın işleri ve meslekleri bağcılıktır ki yüzlerce tür mahsulatlarıyla geçimlerini sağlarlar. Bir kısmı pamuk ipliği eğirirler. Bir kısmı da çulha, dokuyucu olup beyaz pamuk bezi dokurlar. Kısacası bütün meslekler bulunur (Çelebi, 2013a: 8-10).

Havası gayet tatlıdır. Seyyahlar “Tebriz'in güzel havasına benzerdir” derler. Gerçekten de havasının tatlılığından halkı zinde ve sağlam yapılıdır. Hepsı becerikli erlerdir. Erkekleri sağlam yapılı olup yaşları altmışa yetmiş ermişken dişleri parlak inci gibi tane dir. Ve son derece yaşlanmışlar ken yüzlerinin renkleri biraz kırmızıca dinç ve zinde adamlardır. Gençleri sevimli, güzel yüzlü, hoş görünüşlüdürler. Ancak dağlık Kürt bölgesi olduğundan alımlı, güzel kadınları meşhur değildir. Ve Kürt nesli olduğundan on seneye ulaştıklarında geçkin olurlar (Çelebi, 2013a: 7-8).

Önceden Melek Ahmed Paşalı Emin Bektaş Ağa hanedân sahibiyken, kendisini kılıca düşürüp helâk olmuştur. Kürtlerin yaşadığı yer olduğundan iyi huylu adamları çoktur. Örneğin Kürt Ata Dede. Doğu bölgesi

⁹ Mesih kelimesi Arapçada “ölçmek, mesetmek, günahlardan temizlenmiş, siddik (tereddütsüz inanan), yürüyen, seyahat eden” anlamlarına gelmektedir. (Fırlıklı, 1981: 179).

¹⁰Perverde: “Terbiye görmüş, yetiştirilmiş, beslenmiş.” (<http://osmanlica.ihya.org>)

olduğundan açık, düzgün anlatan ve seçkin şair çelebiler vardır. Halkı Türkçe ve Kürtçe konuşurlar. Ancak bazı kendilerine özgü kelimeleri vardır. Örneğin “*bele met sağâyı getir, yani elbette bardağı getir,*” ; “*hemesipozandadır, hepsi bağdadır*” demektir (Çelebi, 2013a: 7-8). Ulemaları nispet yâ’sı ile bilinirler. Örneğin Molla Birdinîcî, Molla Harbiridî, Molla Şekâkî, Molla Sûrânî, Molla Halilî ve Molla Habîbî derler. Erkeklerin isimlerine örnek olarak Bektaş Ağa, Hasîn Ağa, Halim Bay Ağa, Kutlu Ağa, Ata Bey, Rıza Bey, Sinan Bey ve Şâdî Bey verilebilir. Kadınların isimleri ise mesela Havvâ, Hümâ, Tenzile, Ünzile, Kelîme, Âlime, Rukiyye, Emine, Kezziban, Gülsüme, Fatıme, Hâtıme, Meryem, Ümmühan, Nisakadın, Zaliha, Meşkure, Âtike, Zuhrüfe, Seniyye, Hâşime ve Hatice hanımdır. Kölelerin isimleri örneğin Dilâver, Server, Hünerver, Yusuf, Beşir, Terir, Ayvaz, Rüstem, Fikirli, Selmân, Kerrâr, Siyavuş, Zülficâm, Zülfikâr, Zülyezen, Eleşkîr, Hudâverdi, Allahverdi, Çalapverdi, Canverdi, Canbezdi ve Canmerd şeklindedir. Cariyelerinin isimleri ise mesela Tâbende, Hâkime, Sâbite, Tırfil, Goncabûy, Nergis, Gülşaha, Sünbüle, Havvâre, Fidâye, Verdiye, Malike, Mihri, Fahrî, Yasemen, Gülistan, Üftâde, Şâhuma, Bânuya, Demirhan, Bedahşân, Gülgün ve Cânfedâ’dır. (Çelebi, 2013a: 8-9).

Seçkinleri samur kürk ve renkli soflar; orta halli olanları renk renk çuha, Malatya bezi mavi kaftan; en yoksulları ise şal ve şapek (şal taklidi) giyerler. Zengin kadınları muhayyer ferâce ve yassıbaşı (yası başı) ile gezerler. Ancak genellikle yoksul kadınları beyaz car ve burka bürünüp sivri takke giyerler. Ayrıca sarı ve kırmızı çizme giymektedirler (Çelebi, 2013a: 8).

Malatya mamur ve şen bir beldedir. Halkı genellikle Türkler ve Kürtlerdir. Levent, rençber, cesur ve yiğit kavmi vardır. Halkı garipdostudur, nimetleri bol ve yoksulları seven insanlardır. Her yabancı diyardan gelmiş, bir adamın evine gitse ona ikram ederler. Arifler yurdu, fazıllar (faziletli-erdemli) kaynağı, şairler yuvası ve salihler beldesi bir İrem Bağdır (Çelebi, 2013a: 13).

Aspuzu

Şehir surlarının ardında park ve bahçeler, mesire ve piknik yerleri, korular vardır ve bunlar şehirleri anlatırken Evliya’nın kaçınılmaz olarak yer verdiği şehir hayatının önemli bir parçasıdır. Sultandan başlayarak, Osmanlı eliti bu tür mülklere sahiptir ve rahatlamak için buralara gider. Halkın da bu amaçla gittiği yerler vardır. İstanbul’daki Kağıthane bunların en ünlüsüdür. İmparatorluğun diğer bölgelerinde bulunan benzer yerler arasında Malatya’daki Aspuzu bahçeleri, Konya’daki Meram bahçeleri ve Kırım’daki Sudak (Sağdak) bahçeleri bulunmaktadır (Dankoff, 2010: 74-75)

Rıdvanbahçesi, cennet bağı Aspuzan Yaylağı (Çelebi, 2013a: 10):

Bu yeryüzünün yerleşik kısmında yedi iklimi gezip dolaşan denizler ve karalar gezginlerinin dillerinde destan olan İrem Bağı, cennet bahçelerinin en ünlüleri Rumeli diyarında Budin sınır boylarında İrem Bağı'na denk Peçuy-ı Sirem'in kalesi ardında Baruthanesi'dir.

Siroz şehri'nin Kaleardısıdır.

Kefe vilayetinin Sudak Bağı'dır.

İstanbul'da Kâğıthane ve Göksu ve Sücâh Bağıdır ve İremezât'dan nişan verir Osmanoğlu'nun 170 adet mesiregâh bağlarıdır. Sonra,

İzmit şehri'nin Topyeri'dir. Sonra,

Konya'nın Meram Bağı'dır. Sonra,

Adalya'nın İremezât İstanazı'dır. Sonra,

Darende Kasabası'nın Darende Bağı'dır.

Sonra,

Diyarbakır'ın Şat Nehri kıyısında Reyhan Bağı'dır.

Mısır ülkesinde Hazret-i Yusuf'un Feyyum şehri bağıdır.

Çelebi adı geçen İrem bağlarının hepsinin çok ünlü olduğunu ancak Aspuzu'nun, âbihayatlarının çokluğuyla, havasının tatlılığıyla, meyvelerinin bol olması dolayısıyla diğerlerine tercih olunacağını belirtir (Çelebi, 2013a: 10).

Yedi çeşit kayısı bulunmaktadır. Bunlar al Hamavî, sarı Hamavî, mışmış Hamavî, beyaz kumru, bey kumru, sulu kumru ve etli kumrudur. Bu kayısılar öyle suludur ki bağdan şehre seceler ile zorlukla gelir, biraz ezilse suyu kalmaz. Her bir kayısı kırk ve elliser dirhem gelir (Yaklaşık 130 g. – 160 g). Zerdali çok olduğundan dolayı da pestil yapıp diyar diyar yükler ile tüccarları taşırlar. Seksen çeşit sulu armudu sicillerde yazılıdır. Evvela gök sulu birer okka¹¹(1,282 kilogram) gelir, ondan turşu yaparlar. Çokça içene bir keyif ve gevşeklik verir, bedenin güçlendirilmesine faydası olur. Evli olan kimseler yeseler yararlarını görürler. Bey armudu da lezzetli ve suludur. Hatta İstanbul'un ileri gelenleri bu Malatya'dan armut filizleri getirterek İstanbul fidanlarına aşılamlışlardır. Bunlardan olan Malatya armudu padişahlara hediye gider (Çelebi, 2013a: 10).

¹¹ Okka: “1,282 kilogram veya 400 dirhemlik ağırlık ölçüsü birimi”(www. tdk. gov.tr)

Malatya'nın yedi türlü elması, İzmit Şehri'nde misket elması ve ferik elmasından lezzetli ve sulu (hudayî) kokulu olur. Ancak Kefe diyarının Sudak elması kadar iri değildir. Ortalama otuz-kırk dirhem¹² gelir (Yaklaşık 100 gr. – 130 gr.). Malatya elmalarının kırmızısı, kırmızı-sarısı, yeşili ve başka renkleri tamamen kendine özgüdür, diğer renklerin asla bu renklere benzerlikleri yoktur. Bir evde beş on adet elma olsa hoş kokusundan insanın zihni kokulanır. *Elma gibi faydası boldur*, ifadesi bu Malatya elması hakkında olmalıdır. Hatta Malatya zarifleri ve narin kadınları, bu elmalar ağacında iken balmumu ile bunlara şiirler yazarlar. Kimileri de kağıtlara uygun beyitleri makaslarla oyup elmaların üzerine yapıştırırlar, o elmalar ağaçlarında iken tazeliğinde ve ayın etkisinden renkleri olgunlaştıkça anılan kağıtların ve balmumlarının altlarından al, beyaz ve sarı güzel yazılı beyitler çıkar ki her biri sanki birer açık sihirdir. Bu elmaları sonra vilayet vilayet ileri gelenlere ve bizzat padişahlara hediye götürürler. Bu da bir diyara özgü değildir. Yedi tür ayvası olur, tanesi birer okka gelir. Ama papa ayvası ve ekme ayvası oldukça sulu ve lezzetlidir. Ayrıca misk ve amberden fazla güzel kokusu vardır. Siyer-i Nebî bilginlerinin sözlerine göre Hz. Muhammed'den başka diğer peygamberler ayva gibi kokarlarmış. Hz. Muhammed kırmızı gül gibi kokarmış. Evliya ve peygamberlerin hoş ve güzel kokularının tamamı (elma, kavun, amber, menekşe, yasemin, karanfil, beyaz gül, kırmızı gül) Malatya Şehri'nin Aspuzusu bağı meyvelerinde mevcuttur. Seyyid Battal'ın doğum yeri olan evin tarafında olan çeşit çeşit üzümler (başka) bir diyarda yoktur. Hatta dürbülü üzüm sarması, köfter badem kırması, üzüm şırası, basdığı ve üzümlü tarhanası bir diyara mahsus değildir. Kirazı ve vişnesi de vardır, ama İstanbul kirazı ve Tekirdağı vişnesi gibi iri ve sulu değildir. Kısacası bütün sulu meyvelerin övülmesinde dil kısa kalır kalemler kırılır.

İrem Bağı Malatya'nın kibleli tarafında çeyrek saat mesafededir (Çelebi, 2013a: 11-12). Elibüyük, Aspuzu'nun şehrin 8 km güneydoğusunda bulunduğunu belirtmektedir (Elibüyük, 2013: 202) Bağları, bahçeleri ve şebekeli bostanları birbirine yakındır. Bahar mevsimi geldiğinde bütün Malatya Şehri Aspuzu bağlarına göçerler. Şehirde ancak şehrin yabancıları ile esnaf ve tüccar kalır. Bunlardan başka kafirlerle¹³ 300 kadar bekçi kalır. Bekçiler her gece fenerlerini yakarak şehir içinde bekçilik ve gözcülük ederler, davullarını çalarak kol kola olup şehir içinde gezip dolaşırken suçlu adam tutsalar aman ve zaman vermeyip katlederler. Zira ellerinde geçmiş padişahlardan mutlak ferman hatları (yazıları) vardır. Öte yanda bütün bölge halkı Aspuzu'da tam 8 ay çoluk çocukları ve vefalı dostlarıyla gece gündüz

¹² Dirhem: "Okkanın dört yüzde birine eşit olan, 3,207 gramlık eski bir ağırlık ölçüsü"(www. tdk. gov.tr)

¹³ Kafir: 1. Tanrı'nın varlığını ve birliğini inkâr eden kimse.

2. Genellikle Müslüman olmayanlara verilen ad(www. tdk. gov.tr)

içip eğlenip padişahın devletinin devamı için hayır dua ederler. En yoksul garibin bir fersah¹⁴ yer bağı vardır. Toplamda ise 7. 800 bağ vardır. Mir-âb (su ağası) bu bağlara su saldıgında defterine yazar. Her bağda birer bağ evi bulunur. 300 adet fiskiyeli, havuzlu ve hamamlı ileri gelenlerin haneleri vardır. Paşa, müsellim, molla ve bütün yöneticiler buradadır. Camiler, mescitler, medrese, sıbyan mektebi, derviş tekkesi, hamamlar ve 600 adet dükkan vardır. Kısaca şehirde ne kadar yapı var ise bu Aspuzu'da ondan daha fazla güzel yapılar vardır (Çelebi, 2013a: 12).

Pınarbaşı, Deyr-i Mesih Nehri kenarında bir mesire, dinlenme ve gezinti yeridir. Yeşillik ve ağaçlıktır. Mesirenin her köşesinde türlü sohbetler olmaktadır. Kimileri ilim tartışmaları yaparken, (Çelebi, 2013a: 12) kimileri şiirler okur, kimileri masallar hikayeler anlatır, kimileri gülünç taklitler yapar. Kimileri ise saz ve söz ile sohbet ederler.

Bu Aspuzu'nun dört tarafında bağ ve bahçeleri birbirine bitişik on beş adet İrem Bağı gibi bakımlı ve şenlikli, hanlı, camili, hamamlı ve çarşı pazarlı köyleri var ki her biri bir çeşit cennet bölümlerinden nişan verir. Her birinden nice tatlı sulu ırmaklar akar. Bu akarsuların sağında ve solunda türlü türlü şebekeli bağlar, bostanlar, bahçeler ve Rıdvan cenneti bahçeleri vardır (Çelebi, 2013a: 13).

Büyük velilerin ziyaret yerlerinden Aspuzu yolu üzerinde Kara Baba, Ali Baba ve Darağacı yakınında Seyyid Kemahlı Sultan bulunmaktadır. Bunlar; İstanbul'a Seyyid Battal ile varıp Harun Reşid ile fetihde bulunmuşlardır. Aspuzu Bağları içinde ise Horasanlı Hüseyin Gazi oğlu Hazret-i Seyyid Battal Cafer Gazi hanesi bulunmaktadır. Bu mübarek makam yakınında Seyyid Ahmet Derrâni, Kırklar makamı ve Hazret-i Şeyh Şâfi bulunmaktadır (Çelebi, 2013a: 13-14).

Evliya Çelebi'den yaklaşık olarak 180 yıl sonra Malatya'ya gelen Charles Texier¹⁵Küçük Asya (Asie Mineure) isimli eserinde şehrin harabe bir görünüşünün olduğunu belirtmektedir (Texier, 2002b: 145): "Birkaç

¹⁴Fersah: 1. Yaklaşık 5 kilometrelik bir uzaklık ölçüsü.

2. Çok uzun mesafe, uzaklık(www. tdk. gov.tr)

¹⁵ Charles Texier Fransız hükümeti tarafından Bayındırlık İşleri Müfettişliği görevi esnasında Anadolu'ya gönderilmiştir. Birincisine 1833, ikincisine 1843 yılında başladığı Anadolu'da yıllarca süren seyahat ve incelemeleri esnasında yurdumuzun çok büyük bir kısmını gezip dolaşmış, kazılar yapmış, araştırmalarda bulunmuş ve çalışmalarının sonuçlarını yayınlamıştır (Texier, 2002a: xi).

mollanın gözetimine teslim edilmiş camiler, Türk sultanın tahta çıkmasından beri tamirat yüzü görmemiştir. Terk edilmiş kervansaray, boş çarşılar ve yan yıkılmış evler, havası yüzyılların yığıldığı çöpler ile kirlenmiş bu alanın sağlıksızlığına dayanamamaktadırlar.”

Texier'e göre karakışta hala ayakta kalan az sayıdaki viranenin birkaç oturanı çıkar; ama Malatya kısa bir süre sonra şehir olarak ayakta kalamayacaktır. Modern insanların terk ettiği Rey, Sultaniye, Chesiphon ve diğerleri gibi onca yerin kaderine uğrayacaktır (Texier, 2002b: 145). Hitit ve Asur Dönemi'nin önemli şehri olan ilk Malatya'nın bir süre sonra birdenbire bilinmeyen bir nedenle tarihten kaybolduğu görülür. Ancak Roma Dönemi'nde yaklaşık milat yıllarında, ilk kurulduğu yerin yani Aslantepe'nin yaklaşık olarak 4 km kuzeyinde “Melitene” adıyla yeniden ortaya çıktığı bilinmektedir. Kesin olarak ne zaman ve neden olduğu bilinmemekle beraber Malatya'nın ismi ilk defa yer değiştirmeyi bu biçimde yapmıştır (Elibüyük, 2013: 199). Çelebi'nin verdiği bilgilere göre Aspuzu'daki bağ evlerine 1839'dan daha önce yılın büyük bir kısmı yerleşmeye başlayan halk, zamanla bu yeni yerleşim alanına da Malatya demeye başlamıştır. Bunun neticesinde halkın yeni yere taşınmasından dolayı Malatya adı 2. defa yer değiştirmiştir. Malatya'nın bu yeni yeri eski yerine göre daha yüksekte olduğundan eski yerleşim yeri halk tarafından Aşağışehir adıyla anılır olmuştur. Zamanla yeni Malatya şehrinde ve çevre köylerde yaşayanlar “Aşağışehir’e yani 1839’dan önceki Malatya şehrine Eskimalatya demeye başlamış olup, bu ad uzun zaman resmen kullanılmıştır.” Yerleşmenin adı halkın ve yerel yönetimin isteği doğrultusunda 1987 yılında Battalgazi olmuştur (Elibüyük, 2013: 203). Bugünkü şehrin yerinde olan Aspuzu Çelebi'nin verdiği bilgilere göre daha o zaman şehirleşmeye başlamıştır. 19. yüzyıl ortasındaki olaylar da bunu hızlandırmıştır (Elibüyük, 2013: 215).

SONUÇ

Çelebi, döneme ait bizzat yaşadığı, gözlemlediği, gördüğü olayları anlaşılır ve canlı bir şekilde tasvir etmiştir (Kurşun, 2010: 20). Evliya'nın gezileri genellikle makul anlatı kalıplarını izler. Ancak kimi zaman “hiciv ve fanteziye kayarak, anektoda dayalı ve dolambaçlı olma” eğilimindedir (Dankoff, 2010: 41) Ancak bu metni yorumlamak girişiminde bulunanın bunlar arasındaki ayrımı anlayabilecek bir ölçüt geliştirmesi gereklidir (Dankoff, 2010: 173).

Evliya bir şehir belleği derleyicisi ve yazardır. Seyahatname bir şehir (ler) monografisidir. Bundan dolayı bu eser, şehir belleği, imgesi, kültürü, kimliği, markası, turizmi gibi araştırmaların ve diğer çalışmaların da temel kaynağı olarak değerlendirilmelidir (Özdemir, 2012: 131). Şehirlerin 17. yüzyıldaki durumu, birbiri ile kıyaslanabilmeleri, günümüz ile o dönem arasındaki

karşılaştırmaların yapılabilmesi için Seyahatname birinci el kaynaktır. Öte yandan şehir ile ilgili araştırma yapanların hangi sorulara cevap bulmaları gerektiğinin yolunu gösteren, araştırma nesnelere belirten muazzam bir kaynaktır. Çelebi Malatya ile ilgili sözlerini bitirirken “Malatya şehrinin zamanımız ve imkanımız olduğu kadar vâkıf olup bu kadar yazdık.” (Çelebi, 2013a: 14) demiştir. Dönemin Malatya Şehri’ne bu çerçevede kısaca bakarsak;

- Maraş Eyaleti’nde sancakbeyi merkezidir.
- Geniş olmayan bir kalesi vardır.
- Pazar yeri surların dışındadır.
- Toplam 5.265 adet altı üstlü kârgir yapı ileri gelenlerin, eşrafın ve diğer halkın evleri vardır.
- Dış mahallelerin etrafında kale duvarı bulunmamaktadır. Köşe başlarında kapılar olup, geceleri kapatılmaktadır.
- Halkı Türk, Kürt ve Ermenilerden oluşur.
- Toplam otuz iki mahalledir. Yedi mahallede ise Ermeniler yaşar.
- Kalesi ve Paşa Hanı görülmeye değer yapısıdır.
- On iki camii ve yirmi adet mahalle mescidi bulunmaktadır. Ayrıca yedi adet kilise de vardır.
- Medreseleri, dârülkurrâları, dârülhadisleri, mektepleri bulunmaktadır.
- Bakımlı ve bayındır sultan çarşıları bulunmaktadır. Kara ve deniz tüccar hanları ve altı adet garip bekar hanları vardır.
- Yedi adet donanımlı saf su sebilhanesi mevcuttur.
- Su kuyuları ise 2000 adettir.
- Yedi adet yapısı güzel ve havası hoş hamamı vardır.
- Dört tarafından büyüklü küçüklü on yedi adet nehir akar.
- Havası oldukça güzeldir.
- Maddi imkanlara göre farklı giyim tarzları mevcuttur.
- Beyaz pamuk ipliği ve bezi meşhurdur. Halkının işleri bağcılıktır, yüzlerce tür mahsulatlarıyla geçimlerini sağlarlar. Pamuk ipliği eğiren ve çulha, dokuyucu olan bir kısım da vardır.
- Yedi dükkan usta cerrahları bulunmaktadır.
- Erkekleri sağlam yapılıdır. Gençleri sevimli ve güzel yüzlüdür. Hoş görünüşlüdür. Öte yandan güzel kadınları meşhur değildir.
- Nimetleri boldur. Halkı garip dostudur. İyi huylu adamları çoktur.
- Mamur ve şen bir şehirdir.
- Bahar mevsiminde Malatya şehri Aspuzu bağlarına göçerler.
- Malatya Şehri’nde ne kadar yapı var ise Aspuzu’da ondan daha fazla güzel yapılar vardır.

KAYNAKLAR

- ÇELEBİ, Evliya (2013a), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi - 1, 1-6. Kitaplar, 4. Kitap (Bağdad, Basra, Bitlis, Diyarbakır, İsfahan, Malatya, Mardin, Musul, Tebriz, Van)*, Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- ÇELEBİ, Evliya (2013b), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi - 1, 1-6. Kitaplar, 1. Kitap (İstanbul)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- DANKOFF, Robert (2010), *Seyyah-ı Alem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- ELİBÜYÜK, Mesut (2013), Malatya İli Yerleşmelerinin Tarihsel Dönemlere Göre Coğrafi Dağılışı, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53(1), 183-220.
- FIGLALI, Ethem Ruhi (1981), Mesih ve Mehdi İnancı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXV, 179-214.
- GÖĞEBAKAN, Göknur (2003), Malatya, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 27, s. 468-473), içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- <http://osmanlica.ihya.org> (Erişim Tarihi: 17.10.2015)
- KAHRAMAN, Seyit Ali (2012), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden Seçmeler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- KARAGÜLLE, Ender (2007), *Seyahatnamelerde Malatya (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- KILIÇ, Sultan (2013), Selçuklu Malatya'sında Meyveler Herkesindi, <http://malatyatezhaber.blogcu.com>.
- KURŞUN, Zekeriya (2010), Dünyanın En Büyük Gezginini. *Dil ve Edebiyat*(15), 14-22.
- METİN, Tülay (2010), *Türkiye Selçukluları Devrinde Malatya (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ONAY, Ahmet Talat (2000), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ORHONLU, Cengiz & Göyünç, Nejat (1997), Has, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 16, s. 268-270). içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- ORTAYLI, İlber (2006), *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- ORTAYLI, İlber (2011), EVLİYA ÇELEBİ Seyyah-ı Alem, İ. Ortaylı içinde, *Defterimden Portreler - Tarihten ve Günümüzden* (s. 47-51), Timaş Yayınları, İstanbul.
- ÖZDEMİR, Nebi (2012), Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Sözlü Kültür Boyutu ve Kent Kültürü Araştırmaları, *Evliya Çelebi'nin Sözlü Kaynakları* (s. 131-148), içinde UNESCO Türkiye Milli Komisyonu.

- ŞAVK, Ülkü Çelik (2011), *Sorularla Evliya Çelebi*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.
- TANMAN, M. Baha (2009), Selsebil, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 36, s. 448-451), içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- TEXIER, Charles (2002a), *Küçük Asya - Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi* (Çeviren: Ali Suat) *Birinci Cilt*, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara.
- TEXIER, Charles (2002b), *Küçük Asya- Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi* (Çeviren: Ali Suat) *Üçüncü Cilt*, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara.
- www.kulturportali.gov.tr (Erişim Tarihi: 17.10.2015)
- www.malatya.gov.tr (Erişim Tarihi: 17.10.2015)
- www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi: 17.10.2015)
- Yazıcı, Tahsin (1994), Efrâsiyâb, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 10, s. 478-479), içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.